

Бистров Я. В.,
кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови
Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ РАКУРС СУБ'ЄКТНОГО ДЕЙКСИСУ В АНГЛОМОВНОМУ БІОГРАФІЧНОМУ НАРАТИВІ: АЛГОРИТМ АНАЛІЗУ

Анотація. У статті розкрито особливості суб'єктного дейксису біографічного нарративу у світлі теорії дейктичного переміщення й теорії концептуальної інтеграції. Доведено, що суб'єктний модус дейксису формується дейктичним полем, дейктичним центром і дейктичним переміщенням центру. Організуючі субфрейми двох вхідних просторів у концептуальній фреймовій мережі пов'язані із родовим простором через структурний елемент «суб'єкт». У результаті змішування організуючих субфреймів утворюється дейктичний бленд із дейктиками I, you, we.

Ключові слова: суб'єктний дейксис, дейктичне переміщення, концептуальна фреймова мережа, концептуальна інтеграція, біографічний нарратив.

Постановка проблеми. Посилення інтересу до статусу мемуарно-біографічного дискурсу в межах когнітивно-дискурсивної парадигми сучасного германського мовознавства зумовлюють необхідність і можливість пошуку комплексного, різноаспектного підходу до інтерпретації когнітивної інформації, що вербалізується в біографічному нарративі (далі – БН).

Одним із параметрів категоризації навколишнього світу є його індексальна організація, утілена в літературному нарративі. У сучасних розвідках дейктичні параметри – суб'єкт (суб'єктний дейксис), місце (просторовий дейксис) і час (часовий дейксис) здебільшого розглядаються як структурні фрейми, із яких формується нарратив [1; 2; 3].

Основні поняття теорії дейксису охоплюють дейктичні поля, типологію дейксису (просторовий, часовий, суб'єктний дейксис), дейктичні центри й дейктичні переміщення. Кожна із цих категорій стосується лінгвокогнітивних параметрів дейксису й отримує підтвердження в межах теорії дейктичного переміщення (deictic shift theory) [2; 4; 5]. У процесі прочитання тексту читач (ми) послуговуємося терміном «наратор» буквально «заходить» до дейктичного центру, а дейктичні категорії «повідомляють» про нього, відносно якого й здійснюється початковий етап прочитання та інтерпретації (processing) нарративу.

Дейктичні центри спираються на три основні координати або виміри: суб'єкту WHO, часову WHEN і просторову WHERE, які визначають онтологічну і просторово-часову площину ментального нарративного світу (story world) і маркуються відповідними лінгвістичними засобами, до яких належать граматична категорія часу, особи, дейктичні дієслова, прислівники часу й простору.

Дейктичний центр нарративу не є статичним елементом нарративу, а навпаки, він має здатність переміщуватися у процесі розгортання (decompression) нарративу, особливо, коли наратор опосередковано переживає події із перспективи, яка є від-

мінною від точки зору наратора, так беручи участь у дейктичній проекції нарративного простору.

Процес дейктичного переміщення відбувається із залученням дейктичних полів (deictic fields), у межах яких П. Стоквелл виокремлює «дейктичні висловлення, що співвідносяться із одним і тим самим дейктичним центром» [6, с. 47] персонажа, наратора й наратора, які поміщені в певному фізичному просторі й часі, а також у соціальному контексті. Як зауважує Д. Макінтайр, якщо в реальному житті майже неможливо «заселити» дейктичне поле іншої особи, то у фікціоному нарративі реально зайняти позицію і дейктичне поле іншого суб'єкта [2, с. 107], а сам процес інтерпретації вважається «творчим у тому сенсі, що він конструює потенційно когнітивний світ, динамічний і мінливий» [6, с. 46].

Висловлення із дейктиками безпосередньо пов'язані із перцепцією та когніцією, що визначає актуальність розвідки й підтверджує індексальну функцію особових займенників виступати на змістовому рівні дейктичними маркерами контакту між уявним фікціоном світом автора (наратора) й адресатом реального світу.

Мета статті полягає в установленні специфіки застосування теорії дейктичного переміщення для інтерпретації досвіду біографічного суб'єкта, а також розкритті алгоритму аналізу лінгвокогнітивних параметрів суб'єктного дейксису в англійському біографічному нарративі із залученням теорії концептуальної інтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. У повсякденному спілкуванні, коли особовим займенником першої особи I, як правило, позначається мовець, у нарративі цим займенником може позначатися не тільки наратор, а й перспектива читача, який має можливість ухвалення до текстового світу. З іншого боку, займенник you позначає уявного читача нарративу, створюючи ілюзію звернення до нього, однак його дейктична функція може поширюватися й на біографічний персонаж нарративу.

Залучення теорії дейктичного переміщення (далі – ТДП) має на меті пояснити когнітивний процес переходу від дійсного до нарративного світу. Д. Макінтайр описує значення ТДП для лінгвістичного аналізу нарративу так: «Ця теорія частково намагається пояснити визначальну роль читача в нарративі, якою мірою він інтерпретує події в нарративі, начебто він їх переживає із позиції нарративного світу (story world)» [2, с. 92], а не з позиції дійсного світу. Е. Сегал, один із родоначальників ТДП, зауважує, що наратор «стає на когнітивну позицію (cognitive stance) у межах нарративного світу, інтерпретуючи текст із цієї перспективи» [5, с. 14–15].

З метою ефективного залучення ТДП до аналізу літературного нарративу, зокрема побудови його концептуальної фреймо-

вої мережі (далі – КФМ), звертаємося до теорії концептуальної інтеграції або концептуального блендингу (conceptual blending), згідно з якою на тлі концептуального поля два ментальні вхідні простори можуть змішуватися й утворювати емергентну структуру або змішаний простір. Теорія концептуального блендингу Ж. Фоконьє і М. Тернера сприяє «поясненню не тільки нашого осмислення метафори, а й застосування її до побудови блендів, які не завжди є метафоричними» [4, с. 72]. На цю особливість бленду вказувала Б. Денсиджер [7, с. 102] у зв'язку з контекстними чинниками, які впливають на процеси згортання (compression) і розгортання (decompression) фрейму власного «я» (self): «Значення власної ідентичності кожної особистості, по суті, є результатом різного виду блендів. Прийом концептуальної інтеграції дає змогу пояснити осмислення когерентного значення людської ідентичності (selfhood), не беручи до уваги зовнішнього вигляду чи ролі в суспільстві й сім'ї» [8, с. 76]. Декомпресія, на нашу думку, зумовлює можливість реалізації концептуальної інтеграції та забезпечує зв'язок родового й ухідних ментальних просторів.

Оснoву дейктичного фрейму (бленду) становлять два фрейми, які відповідають двом ментальним просторам: біографічний фрейм (із біографом, учасником і адресатом біографічної діяльності) і наративний фрейм (із наратором, біографічним персонажем і наратором). Перший із них – статичний за своєю суттю, а інший – динамічний за характером, оскільки його модель безпосередньо побудована на основі наративного дискурсу, де немає статичних ролей і персонажів, а навпаки, спостерігається «перетікання» уваги наратора з одного фрейму в інший. Звідси випливає, що інтерпретація БН не може не враховувати взаємодію наратора, біографічного персонажа і наратора, які є учасниками конструювання дейктичного простору БН.

Загалом фрейм, який є організуючим центром, забезпечує входження структурованого знання у ментальні простори, причому останні є частковими структурами мисленнєвої діяльності. З іншого боку, вербальні прояви дейксису, переконана С. Мармаріду, теж «конструюють ментальний простір, у якому мовець і адресат співіснують у певному проміжку часу [...], й у межах якого спостерігається концептуалізація дейктичного центру» [9, с. 100].

Перейдімо до поетапної побудови КФМ ментальних просторів для дейктичного центру «автосуб'єкта». Розроблений алгоритм аналізу складається із трьох етапів. На першому етапі формується корпус основної вибірки емпіричного матеріалу для ідентифікації текстових фрагментів. На другому етапі встановлюється вплив дейктичних полів на процеси згортання й розгортання дейктичного центру автосуб'єкта. На третьому етапі на основі ТДП і принципу моделювання передбачено побудову КФМ із організуючими субфреймами, а також установлення типу дейктичного фрейму для кожного із текстових фрагментів.

З метою визначення дейктичного фрейму для дейктичного центру «автосуб'єкта» проаналізуємо такі фрагменти.

(1) Why should I tell the story of my life? I do it because my father is dead now, and I always knew I would have to commemorate him. He was a writer and I am a writer; it feels like a duty to describe our case <...> I do it because I feel the same stirrings that everyone else feels. I want to set the record straight, and to speak, for once, without artifice. The method, plus the use of footnotes, should give a clear view of the geography of a writer's mind [10, с. 6–7].

В уривку (1) номінується фрагмент реальної дійсності, де автосуб'єкт розкриває мотиви створення автобіографічних спо-

гадів і проникливих роздумів про найбільш важливі стосунки в житті з батьком, наставниками, письменниками, друзями, дружинами й дітьми. Далі дейктичний центр автосуб'єкта рухається ланцюжком асоціацій (ідей, особистостей, подій, образів), ставлячи перед собою завдання – вивчити географію своїх підсвідомих намірів (*the geography of a writer's mind*).

Отже, дейктичний центр «автосуб'єкта» структурується на перетині організуючих субфреймів (далі – ОСФ) у простій концептуальній мережі. Перший вхідний простір структурується елементами **biographer, participant** як ОСФ біографічного фрейму, а в іншому вхідному просторі ОСФ **self, biographical character** наративного фрейму переміщуються в реальний контекст, де й вони актуалізуються. Два контрастуючі (clashing) вхідні ментальні простори пов'язані структурним елементом родового простору **the subject**. Дейктичний елемент *I* утворює бленд, який передбачає «співіснування» автосуб'єкта й біографічного суб'єкта у визначеній структурі (рис. 1).

Розглянемо інші фрагменти, де простежується дейктична опозиція між займенниками першої особи *we* – *I*.

(2) *I ran away into the bush sobbing. I thought our house would be burnt down and that would be the end of our family, for we had nothing except what was in the old house* [11, с. 120].

At various times in my life I got to know several houses in Marandellas, but only one do I remember well. It was not more than seven or eight miles from the place in the bush where we – the family – camped, near my brother's school, two or three times a year: I wrote about this in African Laughter [11, с. 148].

В автобіографічному уривку (2) з роману "Under My Skin" Доріс Лессінг розглядає себе як частину родини (*the family*), із людьми, які проживали разом із нею. Займенникова форма *we* у функції біографічного суб'єкта й автосуб'єкта використовується біографом-наратором, по-перше, для вказівки на своє покоління, де опозицією *we* – *they* конструюється оповідна перспектива *now* – *then*, у якій *now* – час біографа-наратора, а *then* – біографічного суб'єкта; по-друге, для вказівки на членів родини, утворюючи опозицію *we* – *I*, де займенником *we* позначається колектив, а займенником *I* – біографічний суб'єкт.

ОСФ біографічного фрейму зміщуються в гіпотетичний ментальний простір (input 2), де організуючий фрейм наративного фрейму розгортається за рахунок особового займенника *we*. Разом вони утворюють нову інтеграційну мережу, яка проектується в дейктичний бленд (рис. 2). Займенник першої особи множини *we* змінює своє типове використання: він імпліцитно визначає автосуб'єкт, біографічний персонаж, але насправді стосується групи людей.

Ця модель має дзеркальну структуру концептуальної інтеграції із трьома ментальними просторами, де контрастують два вхідні ментальні простори, результатом чого є третій змішаний ментальний простір – дейктичний бленд, який позначається займенниками першої особи однини та множини *I, we*. This is the first line of *Lunar Park*; and in its brevity and simplicity it was supposed to be a return to form, an echo, of the opening line from my debut novel, *Less Than Zero* [12, с. 3].

It was time to get back to basics, and though *I* hoped that one lean sentence – "*You do an awfully good impression of yourself*" – would start the process <...> [12, с. 5].

"*You do an awfully good impression of yourself*".

Jayne said this after she looked me over with a confused expression and asked pointedly what *I* was going as to the Halloween party we were throwing that night, and *I* told her *I'd* decided to go simply as "*me*" [12, с. 41].

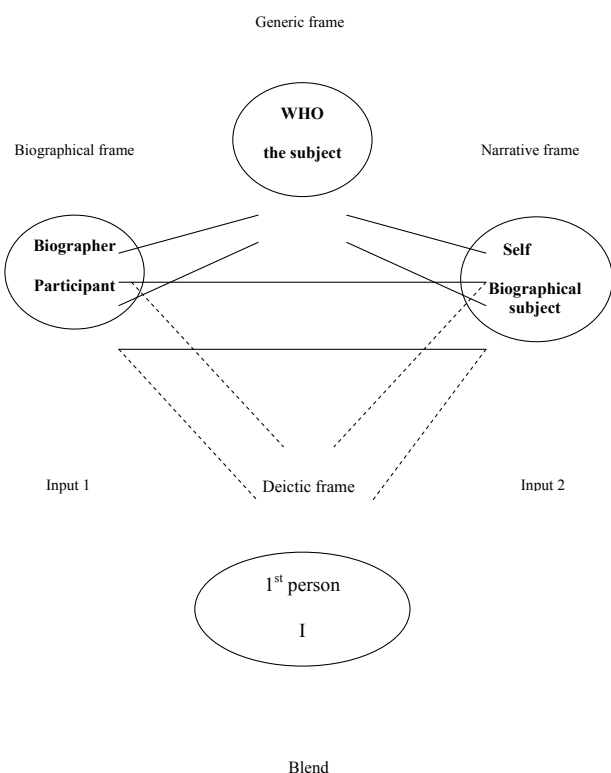

Рис. 1. Схема дейктичного фрейму займенника першої особи I (дейктичний центр «автосуб'єкт»)

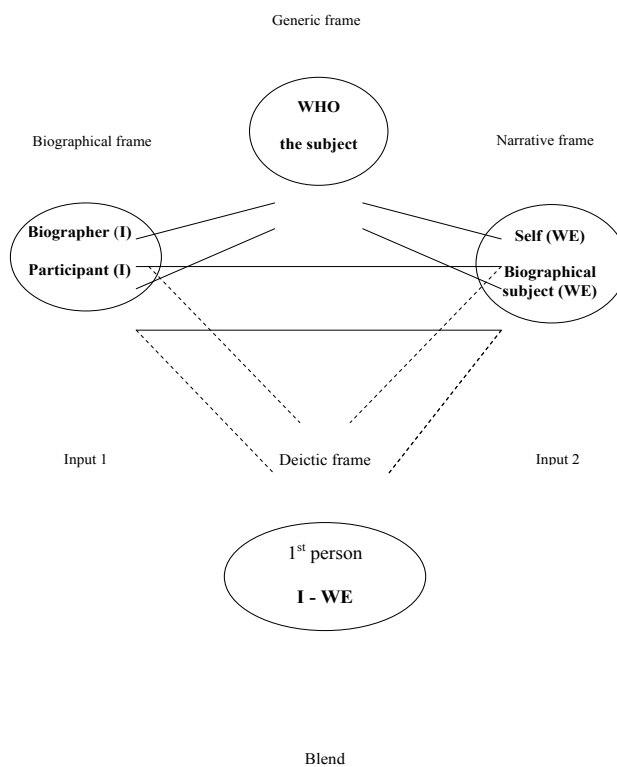

Рис. 2. Схема дейктичного фрейму займенників першої особи I, we (дейктичний центр «автосуб'єкт»)

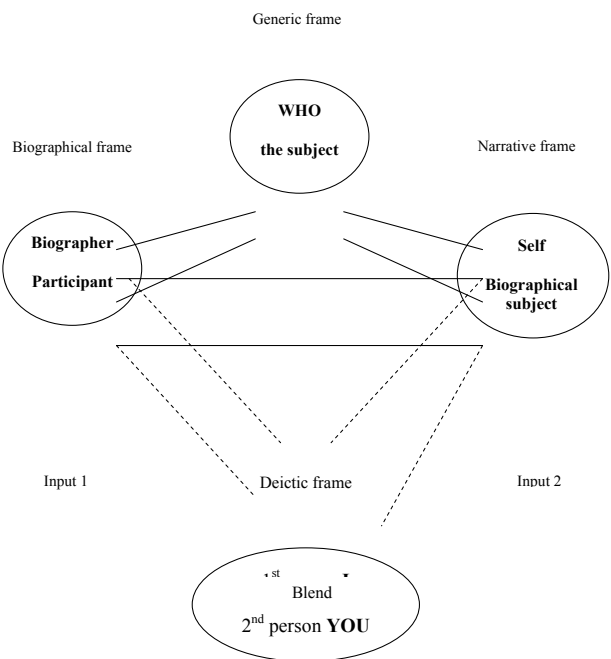

Рис. 3. Схема дейктичного фрейму займенників першої особи I і другої особи you (дейктичний центр «автосуб'єкт»)

Біфуркаційна сутність автонарації реального біографа у фрагменті (3) полягає у використанні прийому подвійної експозиції (*double exposure*), де образ реального біографа накладається на образ суб'єкта (персонажа) в наративному світі. Як наслідок, структура автосуб'єкта відбита у двох метафікціональних образах (один із яких візуальний, а інший – нара-

тивний), які «переслідують» один одного, що створює дзеркальний ефект: реальний біограф є двійником біографічного суб'єкта (рис. 3).

Референтне висловлення (*“You do an awfully good impression of yourself”*), яке повторюється три рази, відіграє важливу роль у появі дейктичного фрейму із займенником першої особи: воно профілює двох суб'єктів – автосуб'єкта й біографічного суб'єкта, які теж проєктуються в дейктичний бленд із займенником другої особи однини *you* (штрихові лінії).

Ця модель має двосторонню асиметричну структуру концептуальної мережі, де перший ментальний простір (*input 1*) з ОСФ *self* проєктується в дейктичний фрейм із особовим займенником *I*. Дейктичний центр біографічного фрейму (*input 2*) зміщується у бік ОСФ *biographical subject*, який проєктується у змішаний дейктичний фрейм із особовим займенником *you* (рис. 3). У результаті структура двох вхідних просторів утворює два контрастуючі фрейми, внесок яких у змішаний простір визначається дейктичним фреймом займенників першої особи *I* і другої особи *you*. **Висновки.** Суб'єктний модус дейксису БН має особливу структуру, яка формується дейктичним полем, дейктичними центрами і дейктичними переміщенням центрів. Дейктичний центр БН є динамічним елементом наративу, який здатен переміщуватися у процесі розгортання наративу. Родовий ментальний простір становить основу для подальшої побудови дейктичного фрейму, де центром дейктичного поля є автосуб'єкт. У структурі КФМ родовий фрейм містить субфрейм *the subject*, а субфрейми вхідних просторів утворюють дейктичний бленд із дейктиками *I, you, we*. Перспектива досліджень визначається подальшим застосуванням лінгвокогнітивних параметрів для аналізу інших типів дейксису на матеріалі текстів інших літературних жанрів.

Література:

1. Herman D. Story Logic : Problems and Possibilities of Narrative / David Herman. – Lincoln and London : University of Nebraska Press, 2002. – 478 p.
2. McIntyre D. Point of View in Plays: A Cognitive Stylistic Approach to Viewpoint in Drama and Other Text-types / David McIntyre. – Amsterdam : John Benjamins, 2006. – 203 p.
3. Werth P. 'World Enough, and Time' : Deictic Space and the Interpretation of Prose // Twentieth-century Fiction. From Text to Context / Paul Werth / [Peter Verdonk and Jean Jacques Weber, eds.]. – London & New York : Routledge, 1995. – P. 181–204.
4. Jeffries L. The Role of Style in Reader-Involvement : Deictic Shifting in Contemporary Poems / L. Jeffries // Journal of Literary Semantics. – Vol. 37. – 2008. – P. 69–85.
5. Segal E. M. Narrative Comprehension and the Role of Deictic Shift Theory / E.M. Segal // Deixis in Narrative : A Cognitive Science Perspective / [J.R. Duchan, G.A. Bruder and L.E. Hewitt, eds.]. – Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 1995. – P. 3–18.
6. Stockwell P. Cognitive Poetics : An Introduction / Peter Stockwell. – London : Routledge, 2002. – 193 p.
7. Dancygier B. Blending and Narrative Viewpoint : Jonathan Raban's Travels through Mental Spaces / Barbara Dancygier // Language and Literature. – 2005. – No. 14(2). – P. 99–127.
8. Fauconnier G. Mental spaces [Text] / Gilles Fauconnier. – Cambridge MA : MIT Press, (1985)1994. – 190 p.
9. Marmaridou S. Pragmatic Meaning and Cognition / Sophia Marmaridou. – Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2000. – 334 p.
10. Amis M. Experience : A Memoir / Martin Amis. – New York : Hyperion, 2000. – 403 p.
11. Lessing D. Under My Skin. Volume One of My Autobiography, to 1949 / Doris Lessing. – New York : Harper Perennial, 1995. – 419 p.
12. Ellis B. E. Lunar Park / Bret Easton Ellis. – New York : Vintage Contemporaries, 2006. – 400 p.

Быстров Я. В. Лингвокогнитивный ракурс субъектного дейксиса в англоязычном биографическом нарративе: алгоритм анализа

Аннотация. Статья посвящена раскрытию особенностей субъектного дейксиса англоязычного биографического нарратива в свете теорий дейктического сдвига и концептуальной интеграции. Доказано, что субъектный модус дейксиса формируется дейктическим полем, дейктическим центром и дейктическим сдвигом центра. Организующие субфреймы двух входных пространств в концептуальной фреймной сети связаны структурным элементом «субъект». В результате соприкосновения организующих субфреймов сети образуется дейктический бленд с дейктическими элементами I, you, we.

Ключевые слова: субъектный дейксис, дейктический сдвиг, концептуальная фреймовая сеть, концептуальная интеграция, биографический нарратив.

Bystrov Ya. Linguocognitive perspective of personal deixis in biographical narrative: algorithm of analysis

Summary. The article reviews the peculiarities of personal deixis in biographical narrative in the light of the theory of deictic shift and the theory of conceptual integration. It is proved that subjectival mode of deixis is organized by deictic field, deictic centre and deictic shift of the centre. Two clashing inputs within the conceptual frame network, which are connected through a structural element the subject from the generic space, result in the blended space, which can be referred to as a deictic frame (or blend) with deictics I, you, we.

Key words: subjectival deixis, deictic shift, conceptual frame network, conceptual integration, biographical narrative.